

Juozas Matusevičius

LIETUVOS KARIUOMENĖS LIKVIDAVIMAS 1940 METAIS

Lietuvos kariuomenės likvidavimo klausimas tarybinėje istoriografijoje buvo nagrinėjamas fragmentiškai ir vienpusiškai. Šių tyrimų tikslas - pateisinti sovietinę okupaciją, nuslėpti tikruosius Sovietų Sąjungos vadovų tikslus bei Lietuvos kariuomenės panaikinimo priežastis ir mechanizmą. Tendencingai buvo nušviečiama ir Lietuvos okupacijos tema.

1940-1941 metų įvykius Lietuvoje iš komunistų partijos pozicijų yra aprašę B. Baranauskas, E. Bilevičius, M. Gedvilas, J. Paleckis, A. Sniečkus, M. Šumauskas ir kt.¹ Prosovietišku, marksistinės-lenininės-stalininės ideologijos aukštinimu ir pilnos tiesos nesakymu bei faktų iškraipymu pasižymėjo visa mokslinė ir publicistinė Lietuvos TSR laikotarpio spauda.

"Lietuvos TSR istorijos" ketvirtajame tome rašoma: "Tos dienos rytą (1941.VI.15 - J.M.) vyriausybės posėdyje A. Smetonos ir krašto apsaugos ministro K. Musteikio reikalavimus ginklu priešintis Raudonajai armijai tuometinis kariuomenės vadas gen. V. Vitkauskas atsisakė vykdyti... Kariuomenė ryžtingai pa-

1 Baranauskas B. Raštai. V., 1983; Bilevičius E. Nemunas grįžta į savo vagą. V., 1961; Gedvilas M. Lemiamas posūkis: 1940-1945 metai. V., 1975; Paleckis J. Tarybų Lietuvos kelias. V., 1947; Paleckis J. Po Stalino Konstitucijos saule. V., 1950; Sniečkus A. Broliškoje TSRS tautų šeimoje. V., 1972; Šumauskas M. Socialistinė Lietuva. V., 1974.

sipriešino fašizmo vadų reikalavimams...² Tačiau iš tikrųjų buvo nevisiškai taip. Teisingai, tiek K. Musteikis, tiek A. Smetona ir kai kurie kiti vyriausybės nariai pasisakė už pasipriešinimą okupantams. Tuo atveju Lietuvos kariuomenė, kurią sudarė 3 pėstininkų divizijos, 3 kavalerijos pulkai, 1 aviacijos pulkas (9 eskadrilės) bei specialūs daliniai - viso 33 tūkst. karių³, būtų tekę kautis su daugiamilijonine Raudonąja darbininkų ir valstiečių armija (toliau - RDVA). Be to, reikia turėti omenyje, kad Lietuva iš tikrųjų jau buvo dalinai okupuota. Pagal Sovietų Sąjungos primestą 1939 m. spalio 10 dienos savitarpio pagalbos sutartį Respublikoje turėjo būti dislokuotas 20 000 RDVA karių kontingentas⁴, 200 lėktuvų ir 200 tankų bei šarvuočių.⁵ Kai kurie autoriai nurodo žymiai daugiau, nes Raudonosios armijos skaičių kontroliuoti buvo neįmanoma. Sovietinės įgulos buvo įkurdintos Naujojoje Vilnioje, Alytuje, Prienuose ir Gaižiūnuose (prie Kauno). Tokiomis sąlygomis pasipriešinimas Raudonajai armijai Lietuvos Respublikai būtų buvęs pražūtingas. Todėl vyriausybės posėdyje, įvykusiame naktį iš birželio 14 į 15 d., buvo prieita išvados: "... kad pasipriešinti sovietų kariuomenei ginklu neįmanoma - reikia pasiūsti protestą".⁶ Tai buvo bendra nuomonė, ir div. gen. V. Vitkauskas tik pakluso vyriausybės nutarimui. Nebuvo taip pat ir ryžtingo kariuomenės pasipriešinimo "fašizmo vadų reikalavimams". Atvirkščiai, buvo karininkų ir kareivių pareiškimų priešintis: didžioji Lietuvos kariuomenės dalis sovietinę invaziją sutiko kaip smūgį kario garbei ir pareigai.

Visiškai priešingai tiriamojo laikotarpio įvykius apibūdino Lietuvos išeivijos atstovai: buvę valstybės veikėjai, karo vadai, žurnalistai ir pirmučiausia istorikai bei kita mokslinė inteligentija.⁷ Lietuvos inkorporaciją į Sovietų Sąjungą jie įver-

2 Lietuvos TSR istorija. T.4. 1940-1958. V., 1975. P.13.

3 Varašinskas K. Lietuvos kariuomenės katastrofa // Politika. 1990. Nr.4. P.19.

4 Audėnas J. Paskutinis posėdis. V., 1990. P.185.

5 Turauskas E. Nepriklausomybės netenkant. K., 1990. P.129.

6 Audėnas J. Min. veik. P.220.

7 Aušrotas B. Sunkių sprendimų metas. V., 1990; Bielinis K. Teroro ir vergijos imperija Sovietų Rusija. New York, 1963; Brazaitis J. Vienų vieni. V., 1990; Galvanauskas E. Lietuvos okupacija ir įjungimas į SSSR // Lietuvos aneksija: 1940 metų dokumentai. V.,

tino kaip svetimos valstybės įvykdytą okupaciją ir aneksiją, Lietuvos kariuomenės likvidavimą - kaip grubų vieno iš svarbiausių nepriklausomybės požymių sunaikinimą.

Objektyviai nušviesti 1940-1941 ir vėlesnių metų įvykius Lietuvos istorikams atsirado galimybė po 1991 metų kovo II-osios akto, skelbiančio nepriklausomos Lietuvos Respublikos atkūrimą, ir panaikinus komunistinę cenzūrą. Buvo išslaptinta dalis dokumentų (deje, ne visi), todėl spaudoje pasirodė daug straipsnių, paremtų nauja archyvine medžiaga, duotas naujas istorinių faktų vertinimas. Daugelis autorių tyrinėjo ir Lietuvos kariuomenės bei jos likvidavimo klausimą.⁸

Reikia pastebėti, kad pastaruoju metu ir kai kurie Sovietų Sąjungos istorijos tyrinėtojai, diplomatinė tarnybų darbuotojai ėmėsi bešališkai vaizduoti 1940-1941 metų įvykius Baltijos valstybėse, teigiamai vertinti šiandieninius poslinkius šiose šalyse ir jų nepriklausomybės siekimą.⁹ Savotiško "aukso vidurio" bandė ieškoti sovietinis istorikas R. Medvedevas.¹⁰ Reikšdamas simpatijas Baltijos tautoms, jis savaip mėgina paaiškinti šių val-

1990. P.74-85; Mačiulis P. Trys ultimatumai. Brooklin, 1962; Musteikis K. Pro memoria // Lietuvos aneksija... P.26-36; Raštikis S. Kovose dėl Lietuvos: kario atsiminimai. V., 1990. D.2.; Rėmeris M. Ljetuvos sovietizacija 1940-1941. V., 1989; Smetona A. Rinktiniai raštai. K., 1990; Statkus V. Lietuvos ginkluotosios pajėgos, 1918-1940. Chicago, 1986; Šcinius I. Raudonasis tvanas. V., 1990.

- 8 Anušauskas A. Misija, arba Apie tai, kokie SSSR kariuomenės daliniai ir koku būdu 1940 m. birželio 15 d. įžengė į Lietuvą // Jaunimo gretos. 1990. Nr.2. P.6-7; Aukštaitis R. Lietuvos kariuomenės štabo II-jo skyriaus paskutinės dienos // Už ir prieš. 1989. Nr.2. P.11-12; Čapliūkas J. 1940-ųjų aidai // Laikas ir įvykiai. 1990. Nr.13. P.12-15, 27; Čapliūkas V. Lietuvos kelias // Panevėžio tiesa. 1990. Vasario 16. P.2; Gamziukas A. Nutrauktas skrydis // Mokslas ir technika. 1990. Nr.7/8. P.35-36; Kašauskienė V. Trėmimai - tautos pažeminimas ir skausmas // Mintys apie Lietuvos komunistų partijos kelią. V., 1989. P.151-197; Liauška V. Nepasisėkęs perversmas // Laikas ir įvykiai. 1990. Nr.1. P.18-19; Liauška V. Katastrofa // Laikas ir įvykiai. 1990. Nr.6. P.15-16; Nr.7. P.12-14; Murmulaitis V. Paskutinis skridimas // Sparnai. 1989. Nr.4. P.2; Truska L. Tautos tragedija: Naujos detalės iš 1940 metų Lietuvos okupacijos // Politika. 1990. Nr.3. P.9-12; Varašinskas K. Min. veik. P.19-22.
- 9 Anisimovas J. Imperijos skeveldros // Laikas ir įvykiai. 1990. Nr.4. P.18-20; Донгаров А., Пескова Г. Прибалтика: такой трудный год // Московские новости. 1990. 5 августа. С.15; Zoria J., Lebedeva N. Kai svilo padai // Laikas ir įvykiai. 1989. Nr.23. P.12-18.
- 10 Медведев Р. Дипломатические и военные ошибки Сталина в 1939-1941 годах // Звезда. 1989. No12. С.57-74.

stybių įstojimą į Sovietų Sąjungą. Pagal jį, šios šalys 1939-1940 metais turėjo pasirinkti, su kuo nori eiti - su Sovietų Sąjunga ar hitlerine Vokietija. Tačiau čia pat nurodo, kad pagal Ribentropo-Molotovo paktus Baltijos valstybės (be jų žinios ir valios!) pateko į Sovietų Sąjungos "įtakos sferą". Pagal autorių, kitaip ir būti negalėjo, - Baltijos šalyse įvykusi socialistinė revoliucija. Tačiau čia pat sau prieštarauja, tvirtindamas, kad tai buvęs akivaizdus revoliucijos eksporto pavyzdys, nes prieš mėnesį nebuvę jokių revoliucijos požymių.

Visai kitaip į 1940-1941 metų įvykius žiūri didelė dalis komunistų partijos veikėjų, nomenklatūros darbuotojų, kai kurie istorikai, neatsisakę marksizmo-leninizmo dogmų ir prosovietinių simpatijų. Jie labai neigiamai vertina nepriklausomybės siekius bei naują požiūrį į sovietinio laikotarpio istoriją. Pagal juos, 1940 metais nebuvo jokios okupacijos, nes tuomet, vadovaujant komunistų partijai, įvyko socialistinė revoliucija, "laisviausi" rinkimai per visą Lietuvos istorijos laikotarpį, priimta "demokratiškiausia" konstitucija, kad lietuviai turi būti dėkingi didžiajai rusų tautai už visus "socializmo pasiekimus".¹¹

Šio straipsnio autorius siekia parodyti Lietuvos kariuomenės panaikinimo mechanizmą, bolševikų represijas prieš lietuvius karininkus, politinių darbuotojų lietuviškuose daliniuose pragaištingą veiklą. Šiek tiek nagrinėjami kariuomenės ūkio ir finansiniai klausimai. Straipsnyje pateikiama iki šiol neskelbta archyvinė medžiaga, leidžianti objektyviau nušviesti visus šiuos procesus.

1. Lietuvos kariuomenės perorganizavimas

Apie tai, kad Lietuvos kariuomenė bus panaikinta, gandai pradėjo sklisti Raudonosios armijos invazijos išvakarėse.

11 Венков И.Н. "Допустить размещение войск..." // Военноисторический журнал. 1990. № 4. С.31-39; Кульпинкас В. Расколота правда // За Родину. 1990. 26 мая; Paprienis J. Reikalinga visa tiesa // Tarybų Lietuva. 1990. Balandžio 21. P.3; Петрушенко Н.С. Еще раз о пакте Молотова-Риббентропа // За Родину. 1989. 24 декабря; Пятравичюс А. Большевизм и независимость Литвы // Советская Литва. 1990. 1 февраля. С.2; Сурблис К. Не отнять у истории правду // Сельская жизнь. 1990. 21 июня; Тахненко Г. Воля народов или вынужденное "соглашение"? // Красная звезда. 1990. 18 июля; Тахненко Г.А. Полпреды сообщают // Советская Россия. 1990. 21 июля. С.2.

A. Smetona savo atsiminimuose rašė, kad dar 1940 metų birželio 14 dieną jis sužinojęs "jog netrukus sovietai pastatysią Lietuvos pasieniuose savo sargybas ir stropiai saugosią sienas. Lietuvos kariuomenė būsianti ardoma, skirstoma ir galiausiai paleista".¹²

Kaip rašo savo atsiminimuose gen. S. Raštikis, nors po Raudonosios armijos invazijos Respublikos kariuomenę oficialiai tvarkė Liaudies vyriausybės krašto apsaugos ministras div. gen. V. Vitkauskas, iš tikrųjų jai vadovavo Sovietų atstovybė Lietuvoje. Jis kasdien gaudavo nurodymus iš karo atstovo I. Korotkicho. Maskvos emisarų reikalavimu į atsargą buvo paleisti generolai V. Nagius-Nagevičius, E. Adamkavičius, M. Reklaitis, K. Tallat-Kelpša, V. Mieželis, K. Navakas, K. Popeliuška, E. Vimeris ir kt. Buvo pakeisti visi apskričių karo komendantai.¹³

1940 m. liepos 2 d. Liaudies vyriausybės įsaku Lietuvos kariuomenė buvo pavadinta "Lietuvos Liaudies Kariuomene", joje įvestas politinių vadovų ("politrukų") institutas, įsteigtas Propagandos skyrius.¹⁴

Okupavus Lietuvą, buvo uždraustas bet koks Lietuvos kariuomenės judėjimas, nuginkluota ir likviduota Lietuvos šaulių sąjunga (VII.13), atleista daug vyresniųjų karininkų, kurių dauguma vėliau buvo areštuota, panaikinta lietuviška karinė spauda.¹⁵

Pradžioje Maskvos vadovybė siekė sudaryti vaizdą, kad Lietuvos kariuomenėje mažai kas pasikeitė, kad vadais tebėra lietuviai. Vadovauti Lietuvos kariuomenei buvo paliktas div. gen. V. Vitkauskas, politiniu vadovu paskirtas vietinis komunistas A. Petrauskas. Bet jau liepos 12 d. iš Maskvos buvo atsiųstas naujas vadas - senas bolševikinio judėjimo dalyvis, Raudonosios armijos gen. mjr. F. Baltušis-Žemaitis ir politinio skyriaus viršininkas - taip pat revoliucionierius J. Macijauskas.¹⁶ Prie visų vadų buvo priskirti komisarai ir politvadovai, kurių pareiga buvo bolševizuoti kariuomenę, sekti jos nuotaikas, išaiškinti "reakcinguosius", ypač

12 Smetona A. Pro memoria // XX amžius: Lietuvos valstybingumo problemos. V., 1990. P.79.

13 Raštikis S. Min. veik. P.69.

14 Rėmeris M. Min. veik. P.24.

15 Lietuvių enciklopedija. T.XV. Lietuva. V., 1990. P.118.

16 Lietuvos TSR istorija. T.IV. P.14.

karininkus ir liktinius puskarininkius ir pan. Buvo panaikintas karo kapelionų institutas. 1940 m. liepos 3 d. LKP(b) CK kreipėsi į karius atsišaukimu: "Jau šiandien visose kariuomenės dalyse turite praveisti mitingus, išrinkti savo komitetus (kuopų, batalionų, pulkų komitetus). Partijos narių pareiga - steigti partijos organizacijas..., plačiau įtraukti į kompartiją geriausius liaudžiai atsidavusius karius".¹⁷ Kariuomenėje buvo pradėta vesti propaganda už prisijungimą prie Sovietų Sąjungos.

Visa tai sukėlė karių nepasitikėjimą. Kilus sambrūzdžiui 9-ajame pėstininkų pulke Marijampolėje, buvo pašalintas pulko vadas, o pats pulkas perkeltas į Švenčionėlių poligoną, arčiau Sovietų Sąjungos sienos, ir izoliuotas. Kadangi pulkas ir toliau nenurimo, tai buvo išformuotas.¹⁸

Tiek gen. V. Vitkausko skyrimas kariuomenės vadu, tiek vadinamosios "Liaudies kariuomenės" (toliau - LLK) organizavimas buvo tik laikinas sovietų valdžios taktinis manevras. Iš tikro bet kokia Lietuvos kariuomenė turėjo būti likviduota, kadangi sava kariuomenė - tai vienas iš valstybingumo požymių. Be to, tautinė, nepriklausoma kariuomenė galėjo būti prielaida nepriklausomai valstybei atkurti.

Tiriant 1940-1941 metų Lietuvos istoriją, išaiškėja daug faktų, kad Maskva seniai planavo Baltijos šalis paversti socialistinėmis respublikomis ir inkorporuoti jas į Sovietų Sąjungą, nesiskaitydama su šių šalių tautų nuomone ir valia. Jau 1939 metais Maskvoje buvo spausdinami žemėlapiai "Litovskaja SSR", vos tik okupavus Lietuvą, buvo pareikalauta visą auksą, valiutos fondą ir kitas vertybes pervesti į SSRS valstybinį banką. Pirmosios raudonojo teroro aukos jau 1940 metų birželio mėnesį buvo išvežtos į svetimos valstybės kalėjimus ir lagerius. Kokią sudaryti naują vyriausybę, kokius priiminėti įstatymus - visus nurodymus duodavo Kremliaus emisaras. Vienas iš tokių "pirmalaikių" įsakymų skirtas ir kariuomenei.

1940 m. liepos 11 d. SSRS gynybos liaudies komisaras maršalas S. Timošenka pasirašė įsakymą Nr. 0141 "Dėl Pabaltijo karinės apygardos suformavimo, Kalinino karinės apygardos

17 Ten pat.

18 Lietuvių enciklopedija. T.XV. P.118.

išformavimo ir dėl Baltarusijos ypatingosios karinės apygardos pavadinimo pakeitimo į Vakarų ypatingąją karinę apygardą".¹⁹ (Iki vadinamųjų rinkimų į Liaudies seimą buvo likusios 3 d., iki pirmojo to seimo posėdžio 10 d., iki "įstojimo" į Sovietų Sąjungą - daugiau kaip 3 savaitės). Pabaltijo ypatingoji Karinė apygarda (Pribaltijskij osobyj vojennyj okrug - PRIBOVO) turėjo būti suformuota iki rugpjūčio 1 d. Jos vadu skiriamas jau žinomas Lietuvoje gen. plk. A. Loktionovas, štabo viršininku gen. ltn. P. Klionovas; štabo dislokacijos vieta - Ryga.

Kad Baltijos valstybių vadinamosios "Liaudies kariuomenės", o taip pat vėliau organizuoti teritoriniai junginiai buvo laikinas reiškinys, rodo archyviniai dokumentai. SSRS Generalinio štabo istorinio-archyvų skyriaus viršininkas plk. I.N. Venkovas, remdamasis Sovietų armijos Centrinio valstybinio archyvo dokumentais (SSRS GLK direktyva Pribovo karo tarnybai. 1940.VIII.17. Nr. 0/2/105022 // SACVA. F.37848. Ap.1. B.72. L.2, 3, 4), rašė: "... Estijos, Latvijos ir Lietuvos SSR armijas išsaugoti vienu metų laikotarpyje, išvalyti nuo nepageidaujamų elementų ir perorganizuoti kiekvieną armiją į šaulių teritorinį korpusą, turint galvoje, kad per šį laiką vadovaujanti sudėtis persikvalifikuos ir įsisavins rusų kalbą, tada teritorinius korpusus pakeisti eksteritoriniais, formuojamais bendrais pagrindais".²⁰ Šie korpusai turėjo būti įjungti į RDVA Pribovo sudėtį. Taip buvo ir kitose sovietinėse respublikose. Prieš keliolika metų buvę tautiniai ukrainiečių, gudų, gruzinų, armėnų, totorių, kirgizų daliniai taip pat buvo panaikinti.

Galutinis Lietuvos kariuomenės likvidavimas prasidėjo rugpjūčio pabaigoje. 1940 m. rugpjūčio 27 d. Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Taryba priėmė nutarimą: "Ryšium su Lietuvos liaudies kariuomenės performavimu į (Raudonosios armijos - J.M.) Lietuvos korpusą, - Krašto Apsaugos Ministeriją likviduoti ir tam tikslui sudaryti Vyriausiąją Likvidacinę Komisiją..."²¹ Likvidacinės komisijos pirmininku buvo paskirtas div.gen.

19 Liauška V. Katastrofa. P.16.

20 Венков И.Н. Указ. соч. С.39.

21 LTSR LKT 1940.VIII.27 posėdžio Kaune protokolas Nr. 1(13) // LVA. F.R-754. Ap.1. B.1. L.1 (II p.).

V. Vitkauskas, Raudonosios armijos - gen. mjr. Šleminas. Vėliau komisija buvo dalinai pakeista ir papildyta: pirmininko pavaduotoju paskirtas div. gen. St. Raštikis, nariais - plk. L. Rajeckas, tsm. plk. lt. A. Urbelis ir Valstybės kontrolės liaudies komisariato atstovas.²² Tačiau ne jie buvo svarbiausios figūros Lietuvos kariuomenės likvidavime. Jos performavimo reikalams buvo paskirti Raudonosios armijos atstovai - pulko komisaras M. Kovolionokas ir vyr. bataliono komisaras D. Prodeus²³. Kaip nurodoma įsakyme ir kaip jie patys aiškinosi, komisarai A. Cariovas, M. Kovolionokas ir D. Prodeus turėjo padėti Lietuvos kariuomenę pertvarkyti, tačiau greitai paaiškėjo, kad jie atvyko kaip nuolatiniai vyresnieji komisarai.

1940 m. rugpjūčio 30 d. įvyko Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos posėdis, kuriame buvo svarstomas Lietuvos liaudies kariuomenės performavimas į Raudonosios armijos teritorinį korpusą. Nutarimas suformuluotas vienu žodžiu, nulėmusiu Lietuvos ginkluotųjų pajėgų likimą: "Performuoti".²⁴ Tą pačią dieną buvo priimtas ir slaptas Lietuvos TSR LKT nutarimas dėl Lietuvos kariuomenės perorganizavimo ir karo mokyklų reorganizavimo, kuriame sakoma: "Perorganizuoti Lietuvos Liaudies Kariuomenę į Raudonosios Armijos šaulių teritorinį korpusą ir įjungti jį į Pabaltijo Ypatingosios Karo Apygardos kariuomenės sudėtį".²⁵ Šiuo nutarimu karinio valdymo organai buvo pertvarkomi į karo komisariatų ir perduodami Pabaltijo ypatingosios karo apygardos žiniai. Pabaltijo karo apygardai taip pat perduodama visa ginkluotė, trobesiai ir kitas karinis turtas, taip pat Krašto apsaugos ministerijos bylos bei archyvai kartu su aptarnaujančiomis įstaigomis. Nuo dabar vadovavimas Lietuvos kariuomenei visiškai perėjo SSRS Gynybos liaudies komisariato žinion.

Raudonosios armijos 29-asis šaulių teritorinis korpusas,

22 KAM Vyr. likvidacinės komisijos pirmininko įsakymas Nr. 17. 1940.X.2 // Ten pat. F.384. Ap.4. B.26. L.97.

23 I, II ir III PD Vadams ir Karinio tiekimo viršininkui. Telefonograma // Ten pat. F.R-222. Ap.1. B.15. L.28.

24 LTSR LKT 1940.VIII.30 posėdžio protokolas Nr. 3 // Ten pat. F.R-754. Ap.1. B.4. L.3.

25 LTSR LKT 1940.VIII.30 nutarimas Nr. 28sl dėl Lietuvos Liaudies kariuomenės perorganizavimo ir karo mokyklų reorganizavimo // Ten pat. Ap.3. B.520. L.2; B.327. L.31.

kuris buvo suformuotas iš buvusios Lietuvos liaudies kariuomenės, susidėjo iš korpuso štabo, dviejų pėstininkų šaulių divizijų (179-osios ir 184-osios) su divizijų ir korpuso artilerija. Iš buvusių trijų kavalerijos pulkų suformuotas vienas 26-asis kavalerijos pulkas. Iš visos Lietuvos karo aviacijos (120 karo lėktuvų) teliko viena eskadrilė Ukmergėje. Karo mokykla panaikinta.²⁶

29-ojo korpuso vadu buvo paskirtas div. gen. V. Vitkauskas, vado pavaduotoju gen. mjr. F. Baltušis-Žemaitis, politinio skyriaus viršininku - J. Macijauskas, štabo viršininku - gen. mjr. J. Černius.²⁷ Tačiau kartu buvo paskirti ir Raudonosios armijos vadai: korpuso komisaru - brigados komisaras A. Cariovas, 179-osios šaulių divizijos komisaru - vyr. bataliono komisaras D. Prodeus ir 184-osios šaulių divizijos komisaru - pulko komisaras M.S. Kovolionokas²⁸. Į korpusą buvo atsiųsta apie 300 rusų komisarų ir politvadovų. Dauguma politvadovų lietuvių buvo pašalinta. Kadangi buvo nepasitikima lietuviais, korpusas buvo perkeltas į rytinį Lietuvos pakraštį toliau nuo vakarinių sienų: dauguma dalių buvo dislokuota Vilniuje ir jo apylinkėse. 1941 metų gegužės mėnesį, prieš prasidedant karui, 179-oji divizija buvo išsiųsta į Pabradės, o 184-oji divizija - į Varėnos poligoną.²⁹

Rugsėjo 2 d. buvo išformuotas Lietuvos liaudies kariuomenės teismas, kurio visos bylos perduotos 11-osios armijos kariniam tribunolui.³⁰ Jo pirmininko 1940 m. rugsėjo 1 d. įsakymu Nr. 61 buvo paskirtas 29-ojo korpuso karinis tribunolas. Tačiau jo vadovais lietuvių karininkų jau neskyrė (daugelis karinių juristų buvo atleisti). I.e. tribunolo pirmininko pareigas buvo paskirtas 11-osios armijos karinio tribunolo kolegijos narys 3-ojo rango karinis teisininkas Osokinas, I.e. tribunolo sekretoriaus pareigas - 11-osios armijos karinio tribunolo teismo sekretorius jaun. karinis teisininkas Petrovas. Visi esantieji 29-ojo kor-

26 Lietuvos enciklopedija. T.XV. P.118.

27 Dobrovolskas J. Lietuviai kariai Didžiojo Tėvynės karo frontuose. V., 1967. P.13.

28 Įsakymas 29. ŠT korpusui Nr. 1. Kaunas, 1940.VIII.30 // LVA. F.R-222. Ap.1. B.11. L.18.

29 Lietuvos enciklopedija. T.XV. P.118.

30 K.A.M. Vyr. likvidacinės komisijos pirmininko įsakymas Nr.9. 1940.IX.13 // Ten pat. L.11.

pūso pulkų teismai buvo panaikinti. Be to, remiantis SSRS krašto apsaugos liaudies komisaro įsakymu, nuo 1940 m. rugsėjo 1 d. visose korpuso dalyse turėjo įvykti rinkimai į raudonarmiečių draugiškus teismus, jaunesniųjų vadų draugiškus teismus ir į vadų, politinių vadovų ir viršininkų draugiškus garbės teismus.³¹ Kadangi Lietuvos kariuomenė nustojo egzistavusi, buvo panaikintas ir Ypatingasis skyrius santykiams su SSRS kariuomene Lietuvoje.³²

Vyko lietuviškų kariuomenės dalinių rusinimas. Padėjėjus rusus gavo korpuso vadas, divizijų, pulkų ir net dalinių vadai. Buvo reikalaujama visus raštus rašyti rusų kalba, o išverstieji į lietuvių kalbą RDVA statutai liko nepanaudoti. Rusiškų komandų lietuviai kariai "nesuprasdavo".

Po SSRS ir Suomijos karo SSRS gynybos liaudies komisaras S. Timošenka bandė armijoje daryti kai kurias reformas, pirmiausia siekdamas panaikinti dvišalystę, tačiau okupuotose Baltijos valstybėse komisarų pavaldumą vadams taikyti neskubėjo.

Sovietinė karinė vadovybė skelbė, kad panaikinsianti "kumščio ir lazdos discipliną", tačiau už 2 valandų išėjimą į miestą be laidimo kareiviai buvo baudžiami nuo 2 iki 5 metų drausmės dalyse. Iš 29-ojo ŠTK į drausmės batalionus buvo išsiųsta keli šimtai karių.

Liūdnai pagarsėjo korpuso štabo Ypatingasis skyrius, kuris kartu su NKVD pareigūnais tvarkė visą politinį karinį sekimą. Tokie skyriai buvo divizijose bei Vilniaus pėstininkų mokykloje. Skyriaus viršininku buvo atsiųstas iš Sovietų Sąjungos plk. J. Bartašiūnas. Ypatingieji skyriai sekė beveik kiekvieną lietuvių kareivį, veikė informatoriai, daugiausia iš komjaunuolių tarpo. Pulkuose buvo sudarinėjami nepageidautinų kariškių sąrašai.

Pasitraukus Raudonajai armijai, buvo rastas 184-ojo divizijos vado plk. Vinogradovo slaptas raportas vadovybei (raportas Nr. 171, 1941.VI.21), kuriuo jis prašė atleisti iš kariuomenės netinkamus puskarininkius ir kareivius. Jų sąrašą pasirašė Vinogradovas ir divizijos komisaras M. Kovolionokas. Kitoje divizijoje toks sąrašas

31 Įsakymas 29. ŠT korpusui Nr. 3. 1940.IX.6 // Ten pat. L.20.

32 KAM likvidacinės komisijos pirmininkui. Raportas // Ten pat. F.384. Ap.4. B.26. L.106.

šas taip pat buvo sudarytas.

Kariuomenėje buvo įsteigti "pašto kontrolės punktai", kurie per nepilnus 4 mėnesius konfiskavo 3 551 laišką.

Artėjant karo grėsmei, didėjo nepasitikėjimas. Korpuso komisaras Cariovas pakeistas Danilovu, taip pat pakeisti visi aukštesnieji karininkai lietuviai: korpuso vadas, divizijų, pulkų, atskirų specialiųjų dalinių vadai, štabų ir tarnybų viršininkai. Lietuviai išsiųsti į "akademijas", "kursus", kai kurie suimti. 1941 m. birželio 10 d. korpuso vadu tapo gen. mjr. Samochinas, jo pavaduotoju - gen. mjr. Rozanovas, štabo viršininku - plk. Tiščenka; 184-osios divizijos vadu - plk. Vinogradovas, 179-osios divizijos - plk. Ustinovas. Nauji vadai buvo paskirti ir pulkuose. "Daug kur visai atvirai ir oficialiai buvo pasakyta, kad bet koks tautiškumo pabrėžimas būsias laikomas kontrrevoliuciniu darbu ir kaltininkams teks sunkiai nukentėti"³³.

2. Lietuvos kariuomenės turto perdavimas Raudonajai armijai

Kaip buvo nurodyta Vyriausios likvidacinės komisijos įsakyme Nr. 1 (1940.IX.4), išformuotų kariuomenės dalių ir įstai-gų, išskyrus centrines buv. Krašto apsaugos ministerijos įstaigas ir įmones, likvidaciją buvo numatyta pradėti rugsėjo 15 d.³⁴ Visiškai slaptame II-osios armijos vado gen. ltn. Morozovo įsa-kyme Nr. 00147 nurodoma, kad iš Lietuvos kariuomenės reikia perimti: visą aprangą ir ginkluotę, esančią tiek sandėliuose, tiek pas karius, kareivinių inventorių, sandėlių fondus, gamyklas, dirbtuves ir kitas pagalbines įmones.³⁵

Karinio turto perdavimas Raudonajai armijai vyko sun-kiiai. Sovietiniai pareigūnai nesilaikė perdavimo sąlygų, daug buvo nesąžiningumo ir sukčiavimo atvejų. KAM Vyr. likvidaci-nės komisijos pirmininko pavaduotojas div. gen. St. Raštikis ir l.e. Karo tiekimo viršininko pareigas brig. gen. J. Barzda Valsty-

33 Raštikis S. Min. veik. P.94, 96, 97, 101, 103, 106.

34 KAM Vyr. likvidacinės komisijos pirmininko 1940.IX.8 įsakymas Nr. 4 // LVA. F.R-222. Ap.1. B.11. L.4.

35 Приказ войскам II армии Прибалтийского особого военного округа. 29.VIII.1940. No 00147сс // Ten pat. B.15. L.55.

bės kontrolės liaudies komisarui rašė: "Daugelyje atvejų pasitai-ko, kad RA pareigūnai, perėmusieji iš LK pareigūnų turtą, visiškai atsisako pasirašyti turto priėmimo-perdavimo aktus.

Kadangi nėra jokios galimybės priversti juos pasirašyti sakytus aktus, tai kad išvengti nesusipratimų bei visiško chaoso, tektų pasitenkinti bent LK pareigūnų surašytais aktais, nors juose ir nebūtų turtą priėmusių parašo".³⁶

Vyr. likvidacinės komisijos pirmininko pavaduotojas St. Raštikis taip apibūdina komisijos darbą: "Iš PRIBOVO ir XI armijos štabo ateidavo neįvykdomi, pavėluoti, stachanoviški ir prieštaraujant vienas kitam įsakymai ir nurodymai. Intendantūros pareigūnus ypač nervindavo XI armijos tiekimo viršininkas plk. Svita, kuris siuntė ypatingai kvailus ir nelogiškus įsakymus.

Rusai įnešė netvarką ir į transportą. Pvz., 6 karinio turto prikrauti vagonai buvo vežami iš Kauno į Vilnių daugiau kaip savaitę - buvo paklydę Radviliškyje, Rokiškyje, iš Vilniaus grąžinti į Kauną. O tai buvo skubus ir terminuotas karinis transportas.

Iš komisijos buvo atimti beveik visi jos darbininkai, susiėkimo priemonės ir netikėtai įsakyta pačiai likviduotis. Po dviejų mėnesių darbo nesutvarkyti reikalai buvo atiduoti 29 ŠTK vadovybei, kur ir liko nesutvarkyti".³⁷

Keletas pavyzdžių. 1-ojo husarų pulko likvidacinė komisija pranešė, kad, stovint Marijampolės kareivinėse Raudonosios armijos pulkui, nuo rugpjūčio 12 d. prie pulko kalvės buvo pastatyta rusų kareivių sargyba. Jie neleido pulko kalviams pasiimti jokių instrumentų. Vėliau įėjus į kalvę, buvo pasigesta įvairių instrumentų ir medžiagų už 1 458,30 litų. Tiriant, kaltų nebuvo rasta.

Husarų pulkui išvykstant iš Marijampolės, nebuvo leista pasiimti jam priklausantį motorinį pjūklą, kurio vertė 1 200 litų. Žadėjo apmokėti, tačiau pažado netesėjo.³⁸

Kitas pavyzdys iš Šiaulių. 1940 m. rugsėjo pradžioje, kai II-osios armijos pareigūnai atvyko tikrinti Lietuvos kariuome-

36 Valstybės kontrolės liaudies komisarui. 1940.X.II. Nr. 1666/2 // Ten pat. F.384. Ap.4. B.32. L.87.

37 Raštikis S. Min. veik. P.83, 84.

38 Начальнику снабжения 11 армии. 22.X.1940. № 1502 // LVA. F.384. Ap.4. B.32. L.209.

nės intendantūrai priklausančias įmones ir įstaigas, dar nebuvo aišku, ar tai bus patikrinimas, ar kartu ir perėmimas. Tikrinant turtą, Valstybės kontrolieriaus atstovai nebuvo pakviesti.

Mėnesio pabaigoje į intendantūros prekių sandėlį atvyko II-osios armijos Karinio aprūpinimo skyriaus viršininkas I-ojo rango intendantas Faimanas. Sandėlio vedėju jis paskyrė vyr. ltn. Smolnyj, komisaru - Malyginą. Visi buvusieji tarnautojai privalėjo klausyti naujojo viršininko. Buvęs viršininkas laikinai buvo paliktas pavaduotoju. Pagal naują tvarką daiktai iš sandėlio galėjo būti išduodami tik pagal II-osios armijos Karinio aprūpinimo skyriaus paskyras.

Paprašius raštiškų nurodymų tokiam sandėlio pertvarkymui, buvo pareikšta, kad faktas apie sandėlių perėjimą II-osios armijos priklausomybėn yra paskelbtas slaptu įsakymu ir kad nuo šiol viršininkais yra Smolnyj ir armijos tiekimo viršininkas.³⁹

Lietuvos aviacijos turtas buvo pradėtas grobstyti žymiai anksčiau, dar prieš Vyr. likvidacinės komisijos sudarymą. Jau 1940 m. liepos 1 d. Raudonosios armijos atstovams buvo perduoti karo aviacijai priklausę pastatai Aukštojoje Fredoje: dvi kareivinės, du angarai, požeminė talpa benziniui, du mediniai sandėliai. Teko perduoti ne tik tarnybines, bet ir gyvenamąsias patalpas.

Okupacinė valdžia sustabdė ne tik karinės, bet ir civilinės aviacijos veiklą Kauno aerodrome. Nepaisant to, kad Susisiekimo ministerijos Orinio susisiekimo turtas - lėktuvai, dirbtuvės, radijo įrengimai - buvo likę stoties patalpose, Orinio susisiekimo darbuotojams buvo uždrausta įeiti į teritoriją.

Paskelbus Lietuvos liaudies kariuomenės likvidavimo įsaką, Raudonosios armijos vadai dar atviriau pradėjo reikšti pretenzijas į Lietuvos kariuomenės turtą. 3-iosios grupės vado mjr. B. Brazio raporte Karo aviacijos viršininkui rašoma, kad spalio 4 d. jį išsikvietė Raudonosios armijos junginio vadas plk. Petrovas ir įsakė visiškai atlaisvinti 3-iosios ir 4-osios eskadrilių angarus, lėktuvus pastatyti lauke...

Pagal 1940 m. rugpjūčio 1 d. žiniaraštį Lietuvos kariuomenės aviacija turėjo 117 tinkamų skraidyti lėktuvų ir 10 reikalingų

39 L.R. KAM Kariuomenės intendantūra. Kariuomenės intendantas. 1940.IX.30. Nr. 17 // Ten pat. F.R-222. Ap.I. B.15. L.252.

remonto lėktuvų; birželio 15 d. duomenimis buvo 222 karo lakūnai ir oro žvalgai. Kaip minėta, iš jų buvo sudaryta tik viena aviacijos eskadrilė. Jos vadu buvo paskirtas mjr. J. Kovas, pavaduotoju ltn. Jarčiukas, komisaru kitas sovietų kariškis - Zaika. Buvusio karo lakūno A. Kostkaus nuomone, sudarant vadinamąją tautinę eskadrilę daugiausia buvo žiūrima į socialinę aviatorių kilmę.

Perduodant aviacijos turtą, pasireiškė sovietinių karininkų nesąžiningumas. Karo aviacijos ginklų technikos kpt. V. Sakalas rašė Technikos dalies vedėjui: "... komisijos pirmininkas kapitonas Lebedevas pirmame susirinkime viešai buvo pranešęs, kad šioji komisija turtą tik tikrins ir kad neteisingi yra gandai, jog turtas dabar bus perduodamas. Jis prašė viską sąžiningai tikrinti ir nieko nabyti nusukti bei nuslėpti". Deja, iš tikrųjų buvo priešingai. Toliau V. Sakalas praneša: "Rodos, kad antradienį (10.X.40), apie 16 val., atėjo karo technikas Kupcov su savo padėjėju ir atnešė jų sudarytas žinias. Trūko: pvz., lėktuvų kulkosvaidžių (piloto) parašyta 49, turi būti 63; lėktuvų kulkosvaidžių žvalgo parašyta 14, turi būti 18; pistoletų "Browning" parašyta 9, turi būti 160; raketsvaidžių buvo parašyta 8, o turi būti 20 ..."

Lietuvos karo aviacijos kūrėjas ir vadas brig. gen. A. Gustaitis rašė apygardos Karinių oro pajėgų viršininkui Kravčenkai, kad "... suformavus 29 Šaulių teritorinio korpuso eskadrilę, liko didelis skaičius buvusios Lietuvos karo aviacijos lėktuvų, kurie dabar liko be paskirties ir pritaikymo. Lėktuvai išvilkti iš angarų. Tenka nuogąstauti, jog šis daugiamilijoninis turtas greit bus visai netinkamas naudojimui".⁴⁰

Sovietinė karinė vadovybė darė ir kitokių trukdymų Lietuvos aviatoriams. Rugsėjo mėnesį Karo aviacijos viršininkas A. Gustaitis rašte 29-ojo korpuso Tiekimo skyriaus viršininkui pranešė: "Sovietų kariuomenės 11 armijos pareigūnai, patikrinę dalyje intendantūros turtą, užantspaudavo sandėlius. Daliai tebesant nelikviduotai, nuolat reikia daryti turto operacijas, bet iki šiol neaišku tokių operacijų galimumas ir tvarka. Taip pat neleidžia numatyti įsak. Kar. Nr. 22 par. 15 1940 m. išdavinėti kariams ir

40 Ganusauskas. E. Likvidacija // Lietuvos rytas. 1990. Balandžio 24. P.24.

civil. tarnautojams už pinigus malkas. Tokia padėtis apsunkina dalies aprūpinimą".⁴¹

Kaip rodo dokumentai, didelė dalis buvusios Lietuvos kariuomenės turto buvo išgrobstyta, dalis dėl betvarkės sunaikinta. Tikriesiems šio turto savininkams, t.y. 29-ajam korpusui, 11-osios armijos štabo viršininko pavaduotojo užnugario reikalams mjr. Stepanovo nurodymu, turėjo būti išduotas tik tabelinis inventorių. Visa kita turėjo būti perduota į kariuomenės sandėlius apygardos žinion.⁴²

1940 m. spalio 27 d. Vyriausioji likvidacinė komisija nustojo veikusi.

3. 29-ojo korpuso karių apgyvendinimo problema

Perorganizavus Liaudies kariuomenę į 29-ąjį korpusą ir keičiant lietuviškų dalinių dislokaciją, visu aštrumu iškilo butų problema. Ypač pablogėjo padėtis, korpusą perkėlus į Vilnių ir jo apylinkes. Didelė dalis korpuso karininkų negavo butų: butais buvo aprūpinta tik 30 % karininkų. Vadų šeimos buvo verčiamos kuo greičiau apleisti butus ankstesnėse vietose, o butų Vlniuje neduodavo net tais atvejais, kai karys atnešdavo paties susirasto buto savininko raštišką sutikimą. Kategoriskai nebuvo leidžiama apsigyventi lietuvių kariškiams ištisose gatvėse, pavyzdžiui, Gedimino, Užupio, Šventikų, Polocko ir kt. 29-ajam korpusui trūko kareivinių, garažų, sandėlių, arklidžių. Neduodavo net ir tų patalpų, kurios anksčiau priklausė Lietuvos kariuomenei. Taip neleido užimti laikinai paskolintas patalpas Vidaus reikalų ministerijai, nors pastatas buvo laisvas.⁴³

Buvo išleistas įsakymas, draudžiantis išsikeliantiems iš Kauno karininkams, puskarininkiams ir politvadovams perleisti butus kitiems gyventojams. Paliktieji butai turėjo būti perduoti Raudonosios armijos Kauno įgulos butų administracinei daliai pranešant apie tai raštu Kauno karinio viršininko įstaigai.⁴⁴ Dažnai buvo

41 KAM Karo aviacijos viršininkas. 1940.IX.19. Nr.7. 29 ŠTK Tiekimo viršininkui // Ten pat. F.R-222. Ap.1. B.15. L.118.

42 Начальнику снабжения Лит. Н.А. брнг. ген. тов. Барзда. Телеграмма // Ten pat. L.214.

43 29. ŠTK raštas Nr. 0502sl. 1940.X.7. LTSR LK Tarybai // Ten pat. F.R-754. Ap.3. B.556. L.1 (I-II p.).

gaunami karių šeimų nusiskundimai, kad, kariškiams - šeimų galvoms išsikėlus į kitą dislokacijos vietą, jų butai sekvestruojami ir paliktos šeimos iškraustomos į gatvę. Tuo tarpu kariai naujoje vietoje butais neaprūpinami ir negali persivežti šeimas. Tai buvo daroma nepaisant II-osios armijos štabo viršininko nurodymo, kad išvykusių karių šeimas iškraustyti negalima. Sovietiniai įstatymai taip pat numatė, "jog karius ir jų šeimas iš butų administracine tvarka iškraustyti draudžiama".⁴⁵

Be savivaldybių sankcijos Raudonosios armijos kariškiai savavališkai užimdavo tuščius butus. "Tokie veiksmai gali būti traktuojami tik kaip savavalybė. - Rašė specialioje instrukcijoje Lietuvos TSR prokuroras V. Niunka ir Teisingumo liaudies komisaras P. Pakarklis. - Taip ir kariai neturi teisės panašiai elgtis be specialaus Miesto Tarybos Butų skyriaus orderio. Visas paliktas butuose turtas turi būti Butų skyriaus pareigūnų užantspauduotas, o vėliau Miesto Tarybos Vykdomojo komiteto paduodamas atitinkamoms organizacijoms ir įstaigoms".⁴⁶ Tokiu būdu turėjo negalėti ir minėtas įsakymas perduoti kariškių apleistus butus Kauno karinio viršininko įstaigai. Tačiau dažniausiai nei karinė, nei partinė vadovybė į šiuos reikalavimus nekreipė dėmesio.

Apie tai, kaip savivaliavo Raudonosios armijos vadovybė, matome ir iš Vyriausybės įstaigų į Vilnių perkelti komisijos pranešimo, kuriame sakoma: "Iki tol patalpas dalims ir štabams kariuomenė (RDVA - J.M.) ėmė tas, kurios buvo tuščios ir geresnės; taip pat ir vadų šeimų butams. 29 Šaulių Teritorinio Korpuso dalims patalpas teko duoti 5 vienuolynuose ir kai kuriuose dvaruose. Bet iki šiol jos dar tebėra labai ankštai apsigyvenę ir didelė dalis turto lieka ore, nes nėra tam reikalui sandėlių. N.K.V.D. žinioje iki šiol yra Milicijos mokyklos patalpos, Subačiaus 17 Nr. Kariuomenė savinasi ir prašo jai perduoti kaip buvusias kareivines ir tam reikalui pritaikytas, kur numa-

44 Įsakymas 29. ŠT Korpusui. 1940.IX.8 // Ten pat. F.R-222. Ap.1. B.11. L.21.

45 LTSR KŪL komisarui. 1940.X.22. Nr. 2048/2 // Ten pat. F.384. Ap.4. B.32. L.201.

46 LTSR Prokuroro ir LTSR TL komisaro instrukcija Nr. 10-37. 1941.II.15. Visiems apskričių ir miestų prokurorams // Ten pat. F.R-809. Ap.2. B.180. L.7.

to sutalpinti apie 600 žmonių".⁴⁷

Butų trūko ne tik 29-ojo korpuso kariams. Neturėjo gyvenamojo ploto ir 165-osios lietuvių pėstininkų mokyklos vadų šeimos.⁴⁸

Tuo tarpu atvykusiems Raudonosios armijos karininkams, jau nekalbant apie aukšto rango vadus, buvo sudaromos lengvatinės sąlygos, suteikiamas viršplotis.

4. Represijos prieš Lietuvos kariuomenės karius

Nuo pat pirmųjų okupacijos dienų prasidėjo Lietuvos kariuomenės kariškių persekiojimas. Vieni buvo suiminėjami viešai, kiti be žinios dingdavo saugumo požemiuose ir Sibiro platybėse. Pirmas buvo suimtas Lietuvos kariuomenės štabo 2-ojo (informacijų) skyriaus viršininkas gen. št. plk. K. Dulksnys, kuris kartu su ats. gen. K. Skuču, A. Povilaičiu, plk. ltn. P. Kirliu ir kitais buvo išvežtas į Maskvą ir ten nužudytas.⁴⁹

Tiesa, Lietuvos kariuomenė nebuvo staigiai išformuota ar internuota. Ji buvo "sovietinama" palaipsniui. Nuo 1940 m. birželio 24 d. prasidėjo masinis vadovaujančių karininkų atleidinėjimas bei suiminėjimas. Kaip nurodo istorikas J. Dobrovolskas, nuo birželio 25 d. iki rugpjūčio 5 d. buvo suimti 84 karininkai.⁵⁰ Tačiau emigrantinėje "Lietuvių enciklopedijoje" rašoma, kad tuo metu buvo suimta 271 karininkas, 33 puskarininkiai, 15 eilinių ir 4 civiliai tarnautojai lietuviai.⁵¹

Pirmieji stambūs areštai buvo įvykdyti Švenčionėliuose 1940 m. liepos 23-24 d. naktį. Tada suimta daugiau kaip trisdešimt 9-ojo LK Vytenio pėstininkų pulko karininkų ir kareivių.⁵²

Represijos ir antilietuviška okupantų politika, blogos ka-

47 Vyriausybės įstaigų į Vilnių perkelti komisijos pranešimas (ne anksčiau kaip 1940.X.21) // Ten pat. F.R-770. Ap.2. B.76. L.5.

48 RA Lietuvių pėstininkų mokykla. 1940.X.19. Nr. 476. LTRS LKT pirmininko pavaduotojui drg. Brašiškiui // Ten pat. F.R-754. Ap.3. B.13. L.107.

49 Raštikis S. Min. veik. P.71.

50 Dobrovolskas J. Min. veik. P.11.

51 Lietuvių enciklopedija. T.XV. P.119.

52 Navaitis A. Nepriklausomos Respublikos kariai // Atgimimas. 1990. Sausio 26-vasario 2. P.13.

riškių buitinės sąlygos, prastas maistas, žiauri drausmė ir įkyri komunistinė propaganda sukėlė lietuvių karių nepasitenkinimą. Ryškiausias pasipriešinimas įvyko 1940 metų rudenį 615-ajame artilerijos pulke Vilniuje. Daug artileristų buvo suimta.

Represijoms prieš Lietuvos kariuomenės karininkus buvo ruošiamasi iš anksto. Buvęs 29-ojo korpuso komisaras G. Avramenka prisimena: "1941-ųjų gegužės pradžioje gavome divizijos karinio komisaro įsakymą skubiai pristatyti išsamias karininkų ir puskarininkių charakteristikas. Buvo griežtai įsakyta smulkiai nupiešti kiekvieno politinį portretą, kiekvieną įvertinti ir padaryti išvadas. Per pasitarimą supratome, kad reikalaujama parodyti politinį nepasitikėjimą buržuazinės armijos karininkais ... Nurodymų esmė buvo tokia: daugumą rekomenduoti atleisti iš tarnybos į atsargą ir tik dalelę kadru palikti tarnauti Raudonojoje Armijoje. Apie represijas nebuvo nė žodžio".⁵³ Tačiau vėlesni įvykiai parodė, kokį tikslą turėjo panašūs įsakymai.

Istorikas K. Varašinskas pateikia tokius faktus: "Didžiausia tragedija ištiko Lietuvos kariuomenę 1941 m. birželio 14-16 dienomis. Buvęs karininkas B. Ramūnas prisiminimuose rašė, kaip 1941 m. birželio 14 d. visiems jo pulko, įsikūrusio Varėnos poligone, karininkams buvo įsakyta susirinkti prie pulko vado palapinės. Iš ten lietuviai karininkai buvo nevesti į mišką, visi apsupti, suimti ir išvežti į Šiaurės Sibirą. Už Maskvos prie to paties ešelono prikabinėti vagonai su karininkais iš Pabradės poligono, taip pat vagonai su Latvijos ir Estijos karininkais. Apie 2 tūkst. Lietuvos karininkų atsidūrė už speigračio - Norilske ir Dudinkoje".⁵⁴ Toliau autorius pažymi, kad 1941 m. spalio mėnesį į Dudinkos lagerį buvo atgabenta dar viena lietuvių karininkų, puskarininkių ir eilinių grupė. Jie buvo suimti fronte prie Velikije Luki, likviduojant 29-ąjį ŠTK. Remdamasis A. Damušiu, K. Varašinskas tvirtina, jog Norilsko ir kituose lageriuose kalėjo apie 6 500 Lietuvos karių.⁵⁵

Kaip nurodoma Vyr. likvidacinės komisijos pirmininko įsakyme, Lietuvos kariuomenės karininkai, nesant jiems atitin-

53 Avramenka G. Komisaro išpažintis // Tiesa. 1989. Birželio 22. P.3.

54 Varašinskas K. Min. veik. P.20; Ramūnas B. Kapinės be kapų // Pergalė. 1990. Nr.1. P.122-140.

55 Varašinskas K. Min. veik. P.20.

kamų vietų, turėjo būti paleidžiami į atsargą. Tai lietė rikiuotės, kariuomenės teismo ir prokuratūros bei kitų karinių įstaigų karininkus, laisvai samdomus civilius tarnautojus.⁵⁶ Supranta ma, pirmiausia buvo atleidžiami nepageidautini asmenys.

1940 metų pabaigoje buvo atleisti į atsargą dar 5 genero lai: S. Raštikis, A. Gustaitis, St. Zaskevičius, K. Sprangauskas ir J. Barzda-Bradauskas.⁵⁷

Lietuvos kariuomenės karininkus, kurie dėl kokių nors priežasčių buvo išvykę į užsienį, naujoji karinė vadovybė ragino kuo skubiausiai grįžti. Pavyzdžiui, Šarvuočių rinktinės ltn. inž. Antanas Tumosa buvo komandiruotas į Čekijos-Moravijos protektoratą prižiūrėti Lietuvos užsakytų tankų gamybą firmoje "Česko Moravska Kolben Danek". Po pakartotinių primygtinų reikalavimų grįžti, A. Tumosa paklusti atsisakė.⁵⁸ Negrįžo į okupuotą tėvynę buvę stipendininkai Italijoje studijavę ltn. Gabriūnas ir Vokietijoje studijavęs gyd. Kamarauskas.⁵⁹ Neveltui Saugumo departamento biuletenyje dar liepos mėnesį buvo rašoma, kad lietuvių lakūnai nori paskraidyti, o, gavę leidimą, sakosi žinotų, kur skristi.⁶⁰

Lietuvos Kariuomenėje sovietizavimą vykdė politvadovai ir politskyriai. Pirmieji politiniai vadovai, būdami aktyviais kompartijos ir okupacinės armijos pagalbininkais, daug prisidėjo prie Lietuvos kariuomenės sunaikinimo. Vyr. likvidacinės komisijos pirmininko įsakyme sakoma: "Šis svarbus ir didelis politinis uždavinys daugiausia buvo atliktas tik dėka Lietuvos

56 KAM Vyr. likvidacinės komisijos pirmininko įsakymas Nr. 5 1940.IX.11 // LVA. F.384. Ap.4. B.26. L.9; KAM Vyr. likvidacinės komisijos pirmininko įsakymas Nr. 7. 1940.IX.13 // Ten pat. L.24; Vyr. likvidacinės komisijos pirmininko pavadootojui. 1940.X.18(sl.) // Ten pat. L.319; KAM Vyr. likvidacinės komisijos pirmininko įsakymas Nr. 26. 1940.X.24 // Ten pat. L.316-317; Приказ войскам Прибалтийского особого военного округа по личному составу. 17.X.1940. No 0140с // Ten pat. L.338.

57 Raštikis S. Min. veik. P.79.

58 29. ŠTK vadui. Raportas // LVA. F.384. Ap.4. B.26. L.99, 114; Kariuomenės štabo II-ojo skyriaus viršininkui. 1940.VIII.22 (sl.) // Ten pat. L.115.

59 29. ŠT korpuso štabo viršininkui. Raportas. 1940.IX.17. Nr. 37556 // Ten pat. L.348.

60 Valstybės saugumo departamento biuletėnis Nr. 214. K., 1940.VII.29 // Ten pat. F.R-754. Ap.3. B.311. L.3.

Liaudies Kariuomenės politinių vadovų instituto ir jo darbo.

Visi politvadovai, nežiūrint, kad neturėjo reikalingo patyrimo dirbti kariuomenės eilėse, atliko didelį politinės svarbos ir reikšmės darbą, perorganizuojant kariuomenę naujais demokratiniais pagrindais ir iš esmės savo uždavinių įvykdė".⁶¹ Nepaisant šių "nuopelnų", jau 1940 metų rugsėjo mėnesį atleidinėjimas iš pareigų palietė ir pirmuosius politinius vadovus. Minėtame įsakyme nurodoma: "Sąryšy su SSSR Gynimo Liaudies Komisaro įsakymu 29 Š.T. Korpuse politiniam darbui paskirti naujus politinius vadovus, turinčius didelį politinį patyrimą ir teorinį parengimą, žymią dalį buv. Lietuvos Liaudies Kariuomenės politinių vadovų reikia iš pareigų atleisti". Dėl šių pakeitimų 29-ajame korpuse vis daugiau atsirasdavo sovietinių kariškių.

5. Išlaidos kariuomenės reikalams

Pagal sovietinius įstatymus, krašto apsaugos ir saugumo (NKGB) išlaidos buvo dengiamos iš sąjunginio biudžeto. Iš respublikinio biudžeto turėjo būti apmokami prieššaukiminiai ir nekariniai apmokymai, trumpalaikiai kintamosios sudėties šaukimai, kasmetinių naujokų šaukimo aptarnavimas: patalpų skyrimas ir įrengimas, aprūpinimas kuru, komunaliniai patarnavimai. Respublikos biudžeto lėšomis reikėjo išlaikyti karinius komisariatus, o atvykusiems dirbti kariniuose komisariatuose Raudonosios armijos kariškiams išmokėti persikėlimo kompensacijas, tame tarpe 25 % litais.⁶²

Taigi, nors kariuomenė, tame tarpe ir teritoriniai korpusai, buvo centralizuota, tačiau, kaip nurodo S. Raštikis, formuojamas 29-asis korpusas iki 1940 metų pabaigos turėjo būti išlaikomas Lietuvos išdo lėšomis ir aprūpinamas Lietuvos tiekimo įstaigų.⁶³ Tuo tarpu, kaip nurodoma visiškai slaptame SSRS LKT nutarime, teritorinius korpusus išlaiko sąjunginis biudžetas pagal Gynybos liaudies komisariato sąmatą. Tačiau pačios respublikos

61 KAM Vyr. likvidacinės komisijos pirmininko įsakymas Nr. 13. 1940.IX.21 // Ten pat. F.R-222. Ap.1. B.11. L.16; F.384. Ap.4. B.26. L.59.

62 НКО СССР. Военный комиссариат Литовской ССР. 4.X.1940. No 22c // Ten pat. F.R-754. Ap.3. B.516. L.37.

63 Raštikis S. Min. veik. P.82.

sąjunginiam biudžetui atlygina pagal abipusius atsiskaitymus iki 1941 m. sausio 1 d.⁶⁴

Respublikos biudžetui buvo ir kitokių išlaidų, susijusių su karinių žinybų reikalais. Vienas iš tokių išlaidų straipsnių - šaukiamųjų į Raudonąją armiją mokymas rusų kalbos. 1941 metų pavasarį buvo numatyta pašaukti į kariuomenę 61 456 asmenis (palyginkime, kad Lietuvos Respublikos kariuomenėje buvo 33 000 karių). Tokiam žmonių skaičiui apmokyti reikėjo mažiausia 4 019 358 rb. Šiam tikslui pinigai buvo imami iš lėšų, skirtų mažaraščių ir beraščių apmokymui, nors šiems reikalams pinigų labai stigo.⁶⁵ Šaukiamųjų į RDVA apmokymui išlaidos 1941 metų respublikos biudžete nebuvo numatytos. Be to, kariuomenės komplektavimo klausimai turėjo priklausyti centrinei žinybai. Todėl respublikos Finansų liaudies komisariatas laukė asignavimų iš sąjunginio biudžeto.⁶⁶ Vis tik rusų kalbos apmokymui buvo numatyta skirti iš respublikos biudžeto pusę milijono rublių, nors ši suma jokių būdu negalėjo padengti išlaidų. Todėl LTSR LKT vis dar tikėjosi, kad reikalingus 4 mln. rublių skirs SSRS LKT iš savo rezervinio fondo.⁶⁷

Lietuvoje nebuvo ir sovietinio tipo karinio paruošimo bei fizkultūros mokytojų kadrų. Šiam reikalui iš kinifikacijos sąmatos lėšų skiriama 116 000 rb.⁶⁸ Vykdam 1941 m. gegužės 6 d. Pabaltijo karo apygardos štabo direktyvą Nr. 0605, vasaros atostogų metu turėjo būti surengti fizkultūros ir karinio parengimo mokytojų kursai, kurių sąmata - 128 500 rb.⁶⁹ Net karių priesaikos dienos parengimo išlaidos (30 000 rb.) turėjo būti

64 Постановление СНК СССР от 28.X.1940. No 2175-931сс. О содержании территориальных корпусов Красной Армии Литовской, Латвийской и Эстонской ССР // LVA. F.R-754. Ap.3. B.515. L.85.

65 LTSR ŠLK. LTSR LKT pirmininkui. 1941.V.28. Nr. 17310 // Ten pat. B.211. L.2.

66 LTSR FLK. LKT Reikalų valdybai. Į š.m. VI.4. Nr. 3195. 1941.VI.10. Nr. 17292 // Ten pat. L.1.

67 СНК ЛССР. Постановление No 663 от 17.VI.1941 об утверждении сметы расходов, связанных с изучением русского языка призываемыми в РККА в 1941 г. // Ten pat. Ap.1. B.10. L.100.

68 LTSR FLK. LTSR LK Tarybai. 1941.VI.19. Nr. 18057 // Ten pat. Ap.3. B.211. L.222.

69 LTSR. ŠLK. 1941.V.22. Nr. 17260. LKT pirmininkui. Nuorašai: ŽŪLK, Resp. Darbo rezervų atsargų valdybai // Ten pat. L.223.

padengtos iš LTSR LKT rezervinio fondo⁷⁰.

Raudonosios armijos dislokavimui iš Liaudies vyriausybės buvo pareikalauta skirti 9 tūkst. hektarų žemės įvairiose Lietuvos vietose. Taip pat Vyriausybė priėmė nutarimą "Dėl patarnavimų sovietų armijai apmokėjimo", kuriuo asignuojama ligi 100 000 litų avansiniam patarnavimų apmokėjimui⁷¹.

Sovietinei vadovybei pareikalavus lygiagrečiai įvesti rublius, naujosios vyriausybės finansų ministras E. Galvanauskas pareiškė atsistatydinsiąs, nes tokiomis sąlygomis negalima dirbti - rublis pakirsiaš pasitikėjimą pinigais, produktų ir kitų prekių pritrūks ne tik Lietuva, bet jų nebus galima pateikti Sovietų Sąjungai, ypač Raudonajai armijai Lietuvoje. Stalino emisaras V. Dekanozovas pripažino, kad tai rimtas argumentas. O kad sovietų kariškiai turėtų už ką pirkti prekes, E. Galvanauskas karinei vadovybei pasiūlė 4 000 000 litų kreditą.⁷² Suprantama, visos šios paskolos nebuvo grąžintos. Netrukus buvo panaikinta SSRS prekybos atstovybė Lietuvoje "Torgpredstvo", kurios vardu buvo teikiamos paskolos ir sudaromi įvairūs ūkiniai-turtiniai sandėriai.

Nors Lietuvos Respublika kaip valstybė buvo likviduota, tačiau Lietuvos sienų apsaugos išlaidos dar buvo paliktos respublikos biudžetui. Vien tik Latvijos-Lietuvos sienos saugotojams iš 1941 metų respublikos biudžeto sąmatos turėjo būti skirta 3505730 rb.⁷³

Kaip rodo archyviniai dokumentai bei kiti šaltiniai, 1940-ieji metai buvo nepriklausomos Lietuvos, kartu ir Lietuvos kariuomenės likvidavimo metai. Šią akciją įvykdė kompartija, į pagalbą pasitelkusi Raudonąją armiją bei kolaborantinę sovietinės Lietuvos valdžios aparatą. Tai buvo atlikta su bolševikiniu veidmainišku ir žiaurumu, nė kiek nesiskaitant su lietuvių tautos bei Lietuvos kariuomenės vadovybės ir karių valia.

70 LTSR LKT nutarimas Nr. 80. 1941.II.8 dėl 30 000, - paskyrimo 29-jam ŠT korpusui kultūros reikalams // Ten apt. Ap.I. B.5. L.114.

71 Liauška V. Katastrofa. P.16.

72 Škirpa K. Apžvalga padėties Lietuvoje. Kn.: Lietuvos aneksija: 1940 metų dokumentai. V., 1990. P.91-92.

73 LTSR LKT 1941.II.10 nutarimas Nr. 82 dėl Lietuvos-Latvijos TS Respublikų pasienio apsaugai išlaikyti 1941 metų sąmatos priėmimo // LVA. F.R-754. Ap.I. B.5. L.116.